

EN BARNDOM UTEN KRENKELSER OG VOLD — VÅRT FELLES ANSVAR!

Handlingsplan for forebygging av vold,
seksuelle krenkelser og overgrep
mot barn og unge 2019–2022

BÆRUM KOMMUNE

EN BARNDOM UTEN KRENKELSER OG VOLD – VÅRT FELLES ANSVAR!

EN BARNDOM UTEN KRENKELSER OG VOLD – VÅRT FELLES ANSVAR!

Innhold

1. Innledning	5
1.1 Opplysningsplikt og avvergeplikt	6
1.2 Forebygge, avdekke og håndtere	6
1.3 Ambisjon	7
1.4 Målgrupper og mål	7
1.5 De unges stemme	9
2. Definisjon og omfang	13
2.1 Definisjon av vold	13
2.2 Omfang av vold, seksuelle krenkelser og overgrep nasjonalt	14
2.3 Omfang av vold, seksuelle krenkelser og overgrep i Bærum	16
2.4 Økonomiske omkostninger for samfunnet ved vold og overgrep mot barn	18
2.5 Forebyggingstrekanten	18
3. Tiltak rettet mot barn og unge	19
3.1 Undervisning rettet mot barn, fra barnehage og utvideregående skole	21
3.2 Forebygging av nettrelaterte overgrep	27
3.3 Barn som pårørende	28
3.4 Oppfølging av barn som har vært utsatt for vold, seksuelle krenkelser og overgrep	29
3.5 Barn og unge med skadelig seksuell atferd	31
3.6 Barn og unge som utøver vold mot hverandre	33
3.7 Forebygging av negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse	34
3.8 Private og fylkeskommunale aktører	36
4. Tiltak rettet mot foresatte	37
5. Tiltak rettet mot ansatte	38
6. Vedlegg	45
6.1 Forkortelser	45
6.2 Nyttige linker	46

6.3 Forskning, rapporter og artikler brukt i planen.....	46
6.4 Lovverk	47

1. Innledning

Barnekonvensjonens artikkel 19 slår fast at staten skal beskytte barnet mot fysisk eller psykisk mishandling, forsømmelse eller utnyttelse fra foreldre og andre omsorgspersoner.

Ifølge Barneombudet er vold og overgrep mot barn og unge en av våre store samfunnsutfordringer. Det er et betydelig, men undervurdert folkehelseproblem. Det er ødeleggende for det enkelte utsatte barn, etterlater seg barn i stor fare for å utvikle fysisk og psykisk uhelse og gir økt risiko for rusproblemer, utenforskap samt læringstap. Å oppleve vold som barn gir også økt risiko for å bli utsatt for vold og for å bli voldsutøver som voksen.

Tall fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (heretter kalt NKVTS) viser at over 20 prosent av kvinner og nesten åtte prosent av menn oppgir at de har vært utsatt for et seksuelt overgrep før de fylte 18 år. Så mange som 30 prosent oppgir at de har opplevd vold som barn, fem prosent har opplevd alvorlig vold.

En rapport fra Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (heretter kalt NOVA) viser at det i perioden 2007–2015 var en betydelig økning i andelen ungdommer som har blitt utsatt for seksuelle krenkelser fra en jevnaldrende venn, venninne, kjæreste eller bekjent.

Seksuell vold handler om alt fra trakassering og krenkelser til å bli presset til å utføre uønskede seksuelle handlinger, inkludert å bli utsatt for voldtekt og seksuell tortur. Den seksuelle volden er svært ødeleggende da den krenker menneskeverdet. Den rammer det mest private, sårbare og intime ved å være menneske.

I regjeringens «Opptappingsplan mot vold og overgrep, 2017–2021» fremkommer det at årsakene til vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn er mangfoldige og noen barn er mer utsatt for vold og overgrep grunnet individuelle, situasjonelle eller strukturelle risikofaktorer. Likeledes forekommer vold og overgrep i alle samfunnslag i befolkningen. Det ble, i forbindelse med dette arbeidet, nedsatt en ekspertgruppe av barn som selv har blitt utsatt for vold og overgrep. Barna ga tydelige innspill på at voksne må spørre barn om vold og overgrep. Videre påpekte de viktigheten av at barn får informasjon om hva vold og overgrep er og at voksne får informasjon om hva det er lov og ikke lov til å gjøre mot barn. Videre har det regjeringsnedsatte «barnevoldsutvalget» avdekket alvorlig svikt i hjelpeapparatet når det gjelder å beskytte og hjelpe barn og unge som blir utsatt for vold og overgrep.

Nasjonale retningslinjer gir føringer for kommunens ansvar i det forebyggende arbeidet og for å avdekke vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge. Likeså må denne planen sees i sammenheng med kommuneplanens samfunnsdel og Bærum kommunes handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2015–2019; *Kunnskap til å se, mot til å handle. Handlingsplan for forebygging av vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge 2019–2022; en barndom uten krenkelser og vold – vårt felles ansvar!* må sees som komplementær til tiltakene som angår barn og unge i denne planen. Ved rullering av handlingsplan mot vold i nære relasjoner, i 2019, vil gjeldende plan ivareta barn og unge perspektivet knyttet til vold i nære relasjoner.

1.1 Opplysningsplikt og avvergeplikt

Opplysningsplikt/meldeplikt til barnevernstjenesten

Alle offentlige myndigheter har plikt til å melde ifra til barneverntjenesten når det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet i hjemmet eller utsatt for andre former for alvorlig omsorgssvikt, når et barn har vist vedvarende alvorlige atferdsvansker, eller når det er grunn til å tro at det er fare for utnyttelse av et barn til menneskehandel, jf. Barnevernloven § 6-4. Plikten er hjemlet i barnevernloven og i en rekke andre lover som gjelder for den enkelte tjeneste. Plikten er et selvstendig og individuelt ansvar og kan kun oppfylles ved melding til den kommunale barneverntjenesten. Opplysningsplikten innebærer også en lovfestet plikt til å gi opplysninger, herunder opplysninger som er underlagt lovbestemt taushetsplikt. Den som sitter med opplysningene, kan ikke velge om opplysningene skal formidles videre eller ikke. Opplysningsplikten setter den lovbestemte taushetsplikten til side.

Opplysningsplikten til barneverntjenesten gjelder imidlertid kun til barn som er født, med et unntak: 1.1.2018 kom en endring i Lov om barneverntjenester, under § 4-2 *Meldinger til barnevernstjenesten*. En ny paragraf, § 4-2 a. *Oppfølging av gravid rusmiddelavhengig etter melding fra kommunen og Helse- og omsorgstjenesteloven § 10-3 syvende ledd*. Dette åpner opp for at barneverntjenesten kan åpne barnevernssak uten den gravides samtykke. Samtidig får relevant tjeneste en plikt til å melde fra til den kommunale barnevernstjenesten når en gravid rusmiddelavhengig kvinne blir tvangsplassert i en helseinstitusjon. Barneverntjenesten kan også gi råd og veiledning, tilby frivillige hjelpetiltak og vurdere behovet for å iverksette tiltak etter fødsel.

Avvergeplikten- varsling politiet

Alle har en plikt til å avverge nærmere angitte straffbare handlinger. Dette følger av straffeloven § 196. Plikten til å avverge et straffbart forhold, ved anmeldelse eller på annen måte, inntreffer når man holder det for sikkert eller mest sannsynlig at den aktuelle straffbare handlingen vil bli eller er begått. I slike tilfeller opphever avvergingsplikten en eventuell taushetsplikt. Det er straffbart å medvirke til brudd på avvergeplikten, for eksempel ved å overtale noen til ikke å melde fra til politiet.

Avvergeplikten er generell og gjelder for alle, både privatpersoner og tjenestepersoner. Det er et vilkår at det på det gjeldende tidspunktet fortsatt er mulig å avverge handlingen eller følgene av den. Hvilke straffbare handlinger avvergeplikten gjelder, er som nevnt ovenfor, listet opp i bestemmelsen. Det gjelder blant annet straffeloven § 255 om grov frihetsberøvelse, § 256 om forbund om grov frihetsberøvelse, § 259 om slaveri, § 274 om grov kroppsskade, § 275 om drap, § 279 om forbund om drap eller å volde betydelige skade på kropp og helse, § 282 om mishandling i nære relasjoner, § 283 om grov mishandling i nære relasjoner, § 288 om hensettelse i hjelpeløs tilstand mv., § 291 om voldtekt, § 295 om misbruk av overmaktsforhold og lignende, § 299 om voldtekt av barn under 14 år, § 312 om incest og § 314 om seksuell omgang mellom andre nærstående.

1.2 Forebygge, avdekke og håndtere

Bærum kommune skal *forebygge, avdekke og håndtere* når barn og unge utsettes for vold, seksuelle krenkelser og overgrep. Alle ansatte i Bærum kommune skal ha handlingskompetanse for å sikre at barn som lever med vold,

seksuelle krenkelser og overgrep får hjelp. Dette gjelder alle tjenester som er i kontakt med målgruppen 0 -23 år.

Grunnlaget for god seksuell helse legges allerede tidlig i småbarnsalder. Barna oppdager og utforsker sin egen seksualitet, kjønnsidentitet og seksuelle identitet og stiller spørsmål relatert til kropp, kjønn og reproduksjon allerede fra 3-4 års alder. Å lære å respektere egne og andres kropp og grenser er avgjørende for å forebygge krenkelser. Ved å systematisk formidle alderstilpasset kunnskap i barnehage og skole ønsker kommunen å skape et positivt forhold til, og trygghet på, egen kropp. Dette vil gjøre det lettere for barnet å skille mellom positiv og problematisk berøring, hva som er lov og ikke love, samt kan senke terskelen for å si ifra til en voksen dersom det selv blir utsatt for krenkelser eller overgrep.

Hensikten med denne planen er å *lansere en tredelt strategi* som retter seg mot barn, foreldre og ansatte. Kommunen ønsker å fremme en sunn seksuell helse og forebygge vold, seksuelle krenkelser og overgrep hos målgruppen.

1.3 Ambisjon

Ambisjon: Alle barn og unge i Bærum skal ha en trygg oppvekst uten vold, seksuelle krenkelser og overgrep.

Vi skal:

1. Sikre at barn og unge, fra svangerskap til fullført videregående skole, får tilstrekkelig informasjon og kunnskap om vold, seksuelle krenkelser og overgrep, rettigheter og hjelpeapparatets tilbud, slik at de kan forstå og melde fra dersom de blir utsatt for vold.
2. Sikre at foresatte får tilstrekkelig informasjon og kunnskap om vold, seksuelle krenkelser og overgrep, skadevirkningene og hjelpeapparatets tilbud, slik at de kan forstå og melde fra dersom de står i fare for å utøve vold, utøver vold eller blir utsatt for vold.
3. Sikre at ansatte som jobber med barn og unge har tilstrekkelig kunnskap og kompetanse til å kunne avdekke og håndtere saker der barn blir utsatt for vold, seksuelle krenkelser og overgrep.

1.4 Målgrupper og mål

Barn

Denne planen har barn og unge som sin viktigste målgruppe. Arbeidet med å sikre en trygg oppvekst for barnet skal starte når det er i mors mage og retter seg mot alle barn i Bærum i aldersgruppen 0-23 år.

Arbeidet med å lage en rød tråd gjennom et barns liv er gjeldende for alle barn i Bærum kommune. Det forutsettes at forebyggingsstrategiene for de mest sårbare og utsatte barna på alle nivåer tilpasses etter behov og at rutiner for å avdekke og håndtere er på plass.

Sårbare grupper

Forskning viser at noen barn og unge er mer utsatt for vold og overgrep enn andre. NOU 2017: 12 Svikt og svik viser at på et generelt nivå forbindes lav sosioøkonomisk status med økt risiko for at barn utsettes for vold, overgrep eller omsorgssvikt. Barn i familier hvor det er rusmisbruk eller alvorlig psykisk lidelse

fremstår som særlig utsatte. Videre øker forekomsten av vold og overgrep mot barn og unge under og etter krig og naturkatastrofer. Mange enslige mindreårige asylsøkere og barn i flyktningfamilier har vært utsatt for store belastninger i sitt opprinnelsesland eller under flukten, og kan også være mer utsatt mens de bor på mottak og venter på vedtak om opphold. NOU 'en forklarer også at risikoen er betydelig forhøyet blant barn med psykisk utviklingshemming og nedsatt funksjonsevne. Forskning viser at disse har tre til fire ganger forhøyet risiko for å bli utsatt for vold sammenlignet med barn uten funksjonsnedsettelse. De er også betydelig mer utsatt for seksuelle overgrep.

Barn som utsettes for krenkelser, vold eller overgrep kan komme til å endre sin atferd. NOU 'en Svikt og svik viser til at symptomer, atferdsuttrykk og andre tegn hos barn ofte ble misforstått. Det er viktig at kommunens ansatte har kunnskap til å fange opp og avdekke, ofte i samtale med barnet, om en kriminell handling er begått mot dem. Barn med psykisk utviklingshemming og nedsatt funksjonsevne vil naturligvis også få en atferdsendring, men ofte vil atferdsendringen i deres tilfelle knyttes til deres diagnose fremfor at varsellampene går hos de som jobber med barnet. Uten et språk er det også en tilleggsutfordring å få formidlet hva en har opplevd, men ikke en umulighet.

Vi skal forebygge vold, seksuelle krenkelser og overgrep:

- Ved å lære alle barn om hva en sunn seksuell helse innebærer.
- Ved å lære alle barn om vold, seksuelle krenkelser og overgrep.

Vi skal ivareta unge med bekymringsfull og/eller skadelig seksuell atferd:

- Ved å fange opp og samarbeide godt med fagfolk.
- Ved å tilby hjelp.

Foresatte

Foresatte er de viktigste personene i et barns liv. De kan også innebære en risiko for barnet ved å være utøver av vold, seksuelle krenkelser og overgrep. Voksne som selv har vært utsatt for vold og overgrep har en forhøyet risiko for å utøve vold og overgrep.

Vi skal forebygge vold, seksuelle krenkelser og overgrep:

- Ved å gi foreldre og blivende foreldre kunnskap om barns seksuelle helse og utvikling.
- Ved å gi foreldre og blivende foreldre kunnskap om konsekvensene, for seg selv og barnet, av vold og overgrep mot barn.
- Ved at foreldre og blivende foreldre som har det vanskelig skal få tidlig hjelp og veiledning til å bli trygge i sin foreldrerolle.

Ansatte

Avdekking og håndtering av vold, seksuelle krenkelser og overgrep krever kunnskap og kompetanse. Vi skal forebygge vold, seksuelle krenkelser og overgrep:

- Ved at ansatte har kunnskap og kompetanse om barns seksuelle helse og utvikling.

- Ved at ansatte som skal gi barn kunnskap om seksuell helse, vold, seksuelle krenkelser og overgrep, besitter kunnskap og kompetanse som sikrer kvalitet i arbeidet og trygge opplevelser for barna.
- Ved at alle ansatte har kompetanse til å fange opp et barn som ikke har det bra eller som uttrykker at det blir utsatt for vold. Alle ansatte skal vite hvordan de skal håndtere dette videre.
- Ved at et hvert tjenestested som jobber med barn og unge, til enhver tid har ansatte med handlingskompetanse; kunnskap og kompetanse til å kunne avdekke og håndtere vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge.

Samtidig skal kommunen sikre at barn ikke skal bli utsatt for vold, seksuelle krenkelser og overgrep av ansatte i kommunen:

- Ved at alle tjenester skal ha rutiner og retningslinjer for å sikre at vold, seksuelle krenkelser og overgrep ikke utøves av ansatte.
- Ved at konsultasjonsteamet bistår tjenestesteder i kommunen i saker hvor det er mistanke eller anklage om at ansatte har begått vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn, mennesker med psykisk utviklingshemming og nedsatt funksjonsevne eller eldre.

1.5 De unges stemme

I denne planen har kommunen ønsket å ha med barn og unges stemmer. Ungdomsrådet ble brukt for å få direkte innspill til handlingsplanen. Barn og unges stemme er også blitt hensyntatt ved å bruke lokale resultater fra Ungdata ungdomsundersøkelsene 2014 og 2017. I tillegg benyttes rapporter der oppdragsgiver har snakket med barn slik at kommunen indirekte får med barns stemme; Barn og medieundersøkelsen 2018, rapportene fra Barneombudet, Redd barna sin rapport «Vi har også en stemme» - en workshop med utviklingshemmede samt innspill fra Barnevoldsutvalget i NOU ` en Svikt og Svik.

Våren 2018 fikk Ungdomsrådet presentert ambisjonen og målene til denne handlingsplanen samt noen konkrete spørsmål:

- Hva trenger de unge å lære?
- Hvordan bør det formildes?
- Hva trenger foreldre å vite?
- Hva trenger ansatte å vite?

Ungdomsrådet ga følgende tilbakemelding på hva Bærumsskolen skal lære barn og unge om:

Grensesetting, samtykke, seksuell lavalder og hva det betyr, seksuell orientering og kjønns mangfold, «ordentlig sex» kontra pornografi, seksuell helse, tvangsekteskap, seksuelle overgrep og trakassering, informasjon om helsetjenester, LHBTI (lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interseksualitet) samt æreskultur og sex og hva man skal gjøre, hvem man skal gå til dersom man har blitt utsatt for noe.

Samtlige i Ungdomsrådet tok opp viktigheten av å ha kontinuerlig og systematisk kunnskap fra tidlig alder av og gjennom hele skoleløpet. Noen mente det var viktig med kunnskapsformidling fra en ekstern lærer med spisskompetanse. Andre mente at formidler måtte være troverdig, en som man tar seriøst og som er engasjert. Andre tilbakemeldinger var å unngå skremselspropaganda og spre kunnskap, undervis barna på skolen, tilpasset til aldersgruppen og kontinuerlig gjennom skolegangen.

Videre mente Ungdomsrådet at foreldre burde lære det samme som barna lærte, få veiledning på hvordan å reagere hvis barnet ditt «kommer ut» og generelt ha en åpen dialog med barnet sitt. Foreldre bør ha kunnskap om hva barn/ungdom gjør på nettet og følge opp barnas aktivitet der, ikke bare tidsbruk.

Ungdomsrådet mente at ansatte må ha grunnleggende kunnskap om seksuelle og reproduktive helserettigheter (SRHR), ha profesjonelle, respektfulle og aksepterende holdninger og kunnskap om hvor unge eventuelt bør henvende seg og hva loven sier. Videre tok de opp at ansatte måtte passe på språket sitt og ikke ubevisst normalisere vold ved og for eksempel si «han plager deg, skader deg fordi han liker deg». De voksne må være oppdatert og tørre å gripe inn, og unge trenger trygge voksenpersoner tilgjengelig.

Barneombudets rapporter «Alle kjenner noen som har opplevd det» om seksuelle krenkelser mellom ungdom og «Hadde vi fått hjelp tidligere, hadde alt vært annerledes» om barn som er utsatt for vold eller overgrep viser hvordan ungdom oppfatter omfanget av krenkelser, hva de har behov for og hvor viktig det er at samfunnet tar tak og gjør noe. Det belyses at barn og unge etterlyste opplæring om kropp, relasjoner, seksualitet, grenser, vold, overgrep, seksuelle krenkelser, retten til beskyttelse og hva som er lov og ikke. Det er viktig, mener barna, at dette også må omfatte det som skjer på nett. De ønsker å lære hvordan de skal håndtere det når de selv eller noen de kjenner opplever seksuelle krenkelser. De ønsker alderstilpasset opplæring fra tidlig i løpet, fra barnehagen til videregående opplæring, og de vil ha opplæring som tar utgangspunkt i deres virkelighet og som involverer dem.

I rapporten «Vi har også en stemme» der Redd barna har snakket med barn med nedsatt funksjonsevne, påpeker barna hvor viktig det er at de blir hørt i saker som angår de. Barna er opptatt av å føle seg trygge. De ønsker å bli beskyttet mot andre barn og voksne som sier sårende ting, gjør dem vondt og behandler dem dårlig.

I 2017 lagde kommunen en informasjonsbrosjyre «Sex- hvor går grensen?» i samarbeid med ungdom og Ungdomspatroljen i politiet. Behovet for en slik informasjonsbrosjyre kom frem etter at kommunen holdt fire ungdomsforum der krenkelser og trakassering ble tematisert og det ble drøftet med ungdommene hvordan det var å være ungdom i dag samt hva de trengte av kunnskap og informasjon. De ønsket mer kunnskap om definisjoner og lovverk.

Informasjonsbrosjyren tar for seg:

- seksuelle overgrep og straffelovens tre hovedkategorier
- bilde- og videodeling
- hvor man kan ta kontakt dersom man har blitt utsatt for voldtekt/ eller for å få hjelp.

Informasjonsbrosjyren «Sex- hvor går grensen?» gjennomgår også bilde- og videodeling; fremstilling av seksuelle overgrep mot barn, eller bilder som seksualiserer barn. Straffeloven § 310 og § 311. Der eksemplifiserer man både å ta, å ha, å vise bilde, videoer og animasjon. Hensikten er å bevisstgjøre om hva som er lov og ikke.

«Sex- hvor går grensen?» ble i 2017 formidlet til ungdom via skoler, fritidsklubber, utekontakt og helsestasjoner for ungdom. I 2018 er informasjonen også formidlet til videregående skoler og russett.

2. Definisjon og omfang

2.1 Definisjon av vold

Definisjon av vold (også brukt i Kunnskap til å se, mot til å handle):

«Vold er enhver handling rettet mot en annen person som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får denne personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutter å gjøre noe den vil.» (Isdal 2000).

Volden har mange uttrykk. Isdal opererer med fem ulike voldstyper: Fysisk vold, seksuell vold, materiell vold, latent vold og psykisk vold.

Fysisk vold inkluderer et vidt spekter av handlinger fra det å holde, dytte, riste eller klype, via bruk av slag, spark eller våpen og til drap.

Seksuell vold handler om alt fra trakassering og krenkelser til å bli presset til å utføre uønskede seksuelle handlinger, inkludert å bli utsatt for voldtekt og seksuell tortur. Den seksuelle volden er svært psykologisk nedbrytende, fordi den rammer vår mest private og sårbare side.

Materiell vold er handlinger rettet mot ting eller gjenstander. Det kan innebære og slå inn dører, vegger eller vinduer, kaste og rasere inventar, knuse eller ødelegge gjenstander eller rive i stykker klær. Særlig hvis voldsutøveren tidligere har anvendt fysisk vold, kan den materielle volden virke svært skremmende og lammende, ettersom den da også vil ha elementer av den latente volden i seg.

Latent vold er vold som virker i kraft av sin mulighet. Det å ha opplevd vold gjør at den voldsutsatte vet at det kan skje igjen.

Psykisk vold er alle måter å skade, skremme eller krenke, som ikke er direkte fysiske i sin natur. Det kan også være måter å styre eller dominere andre, ved hjelp av en bakenforliggende makt eller trussel. Det kan være snakk om direkte eller indirekte trusler, degraderende og ydmykende atferd, kontroll, utagerende sjalusi, isolering og emosjonell vold.

Å være vitne til fysisk vold mellom foreldre er psykisk vold mot barn. Å være vitne til vold er like skadelig som om barnet ble utsatt for alvorlig fysisk vold selv (Mossige & Stefansen 2016).

Vold omfatter også overnevnte former for vold begått på internett.

I tillegg kommer **økonomisk vold**. Dette er en form for vold som kan komme til uttrykk ved at barn/unge forhindres i å ha rådighet over sin egen økonomi.

Definisjon av negativ sosial kontroll, kjønnslemlestelse og tvangsekteskap er hentet fra *Retten til å bestemme over eget liv*. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017–2020).

Negativ sosial kontroll forstår vi her som ulike former for oppsyn, press, trusler og tvang som utøves for å sikre at enkeltpersoner lever i tråd med familiens eller gruppens normer. Kontrollen kjennetegnes ved at den er systematisk og kan bryte med den enkeltes rettigheter i henhold til blant annet barnekonvensjonen og norsk lov.

Kjønnslemllestelse forstås vi her som et inngrep i en kvinnes kjønnsorgan som skader kjønnsorganet eller påfører det varige forandringer. Kjønnslemllestelse er forbundet med intens smerte og blødninger, og kan føre til infeksjoner, kroniske smerter, seksuelle problemer, psykiske problemer, fødselskomplikasjoner, og økt fare for dødfødsler.

Tvangsekteskap forstås vi her som ekteskapsinngåelse der en eller begge ektefellene ikke har mulighet til å velge å forbli ugift uten å bli utsatt for vold, frihetsberøvelse, annen straffbar eller urettmessig atferd eller utilbørlig press. Tvangsekteskap er en form for vold i nære relasjoner, og kan i praksis også innebære at den enkelte ikke har mulighet til å velge seg ut av en forlovelse eller et inngått ekteskap, eller velge en partner på tvers av familiens ønsker, uten å bli utsatt for represalier.

2.2 Omfang av vold, seksuelle krenkelser og overgrep nasjonalt

Vold, seksuelle krenkelser og overgrep rammer en betydelig andel barn og unge. I Norge er det NOVA og NKVTS som står for de største undersøkelsene om omfang av vold og overgrep mot barn og unge. På bakgrunn av definisjoner av vold og metode, viser omfangsundersøkelsene noe ulike tall.

NOVAs rapport *Vold og overgrep mot barn og unge- omfang og utviklingstrekk 2007–2015* baserer seg på en landsrepresentativ undersøkelse blant avgangselever i videregående skole, utført i henholdsvis 2007 og 2015. Rapporten omhandler tre former for vold; fysisk vold fra foreldre, å være vitne til vold mot foreldre og seksuell vold i og utenfor familien.

Hovedfunnene fra 2015 viser:

- 21 prosent av ungdommene har opplevd fysisk vold fra minst en forelder i løpet av oppveksten. Det som blir beskrevet som grov vold (slag med knyttneve, gjenstand, fått juling) rammer seks prosent av disse barna.
- Åtte prosent har vært vitne til at en av foreldrene er utsatt for fysisk vold fra sin partner. Av dette er andelen som har vært vitne til grov vold, fire prosent.
- 23 prosent har opplevd en form for seksuell krenkelse i løpet av oppveksten (både i og utenfor familien). Jenter er betydelig mer utsatt enn gutter.
- Basert på den juridiske definisjonen av voldtekt viser resultatene at så mange som en av ti jenter kan være utsatt. For gutter er tallene to prosent.

I 2013 utførte NKVTS en tverrsnittsundersøkelse der 4527 norske kvinner og menn i alderen 18 til 75 år ble intervjuet på telefon om spørsmål om vold og overgrep i barndommen, vold og overgrep i voksen alder, samt psykisk helse og sosiodemografiske forhold.

Undersøkelsen viser:

- Cirka 30 prosent sier at de har opplevd mindre alvorlig fysisk vold fra sine foresatte i sin barndom.

- Cirka fem prosent har opplevd alvorlig fysisk vold fra foresatte i barndommen. Menn og kvinner hadde i like stor grad vært utsatt for alvorlig fysisk vold fra foresatte. Av de som var blitt utsatt for alvorlig vold oppga ni av ti at det hadde skjedd flere ganger og de aller fleste oppgav å ha blitt utsatt for mindre alvorlige former for vold i tillegg. Mange oppgav at volden startet i førskole alder, men den aller tidligste volden kan en ikke få kunnskap om i slike undersøkelser. Både mor og far utøvde volden mot barn.
- Det har vært en tydelig nedgang av mindre alvorlig vold fra foresatte fra 1960-tallet mens nedgangen for alvorlig vold fra foresatte har vært mindre.
- Alle former for seksuelle overgrep i barndommen forekom oftere blant kvinner enn blant menn. En av ti kvinner (10,2 prosent) og en av tretti menn (3,5 prosent) rapporterte seksuell kontakt med en minst fem år eldre person før fylte 13 år.
- Nesten én av tjue kvinner (4,8 prosent) rapporterte å ha blitt voldtatt ved bruk av makt eller trusler om å skade før fylte 18 år. Over halvparten (56,8 prosent) av disse fortalte at de var blitt utsatt flere ganger.

Årlig utgir politiet en rapport over anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling. Rapporten fra 2017 viser følgende tall på seksuallovbrudd mot barn:

- I 2017 ble det anmeldt totalt 7 978 seksuallovbrudd, en tredjedel av disse gjelder overgrep mot barn.
- Anmeldelser som gjelder seksuell omgang med barn under 14 år har økt med 18,4 prosent.
- Anmeldelser som gjelder seksuell omgang med barn i alderen 14-16 år har økt med 6,1 prosent.

Slik definerer politiet seksuallovbrudd:

Seksuallovbrudd kan både bestå av fysiske overgrep og overgrep som ikke innebærer fysisk kontakt. Eksempler på fysiske overgrep er seksuell omgang, handling og atferd med/overfor barn. Ikke-fysiske overgrep kan for eksempel være når barn forledes, gjennom kommunikasjon på internett, til å begå seksuelle handlinger med seg selv, at dette dokumenteres på bilde og film, og at materialet deretter deles med andre.

Når det gjelder anmeldelser på vold i nære relasjoner (generelt, også de som ikke omfatter barn), viser rapporten følgende tall:

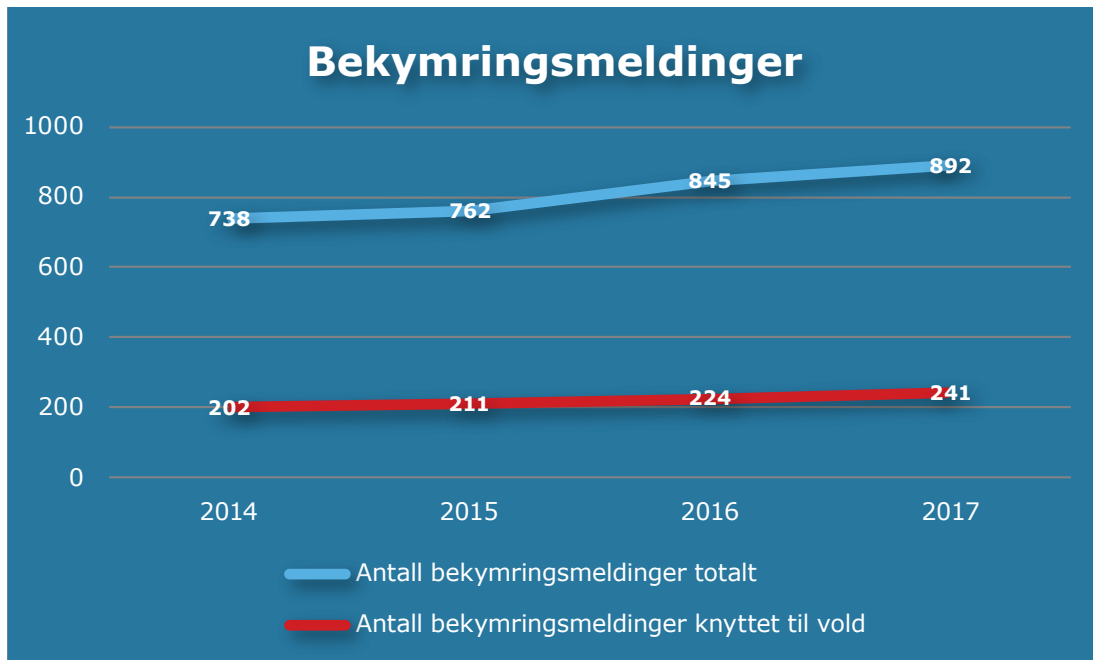
- Økning på 8,1 prosent fra 2016 til 2017 (dette utgjør en økning på 279 anmeldelser)
- De siste fem årene har anmeldelser i samme kategori økt med 31,8 prosent (Dette utgjør en økning på 900 anmeldelser)
- På voldslovbrudd generelt viser tallene en økning på 2,6 prosent fra 2016 til 2017.

2.3 Omfang av vold, seksuelle krenkelser og overgrep i Bærum

Handlingsplan mot vold i nære relasjoner redegjør for omfang av vold i nære relasjoner i Bærum kommune for 2010-2014.

Barneverntjenesten

Tall for antall barnevernsmeldinger totalt og de som omhandler vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn.

Antall bekymringsmeldinger knyttet til vold baserer seg på saker med følgende kategorisering som hoved- og eller tilleggsinnhold:

- «Vold i hjemmet/vitne til vold i nære relasjoner»
- «Barnet utsatt for fysisk mishandling»
- «Psykisk mishandling»
- «Seksuelle overgrep»

Politiet

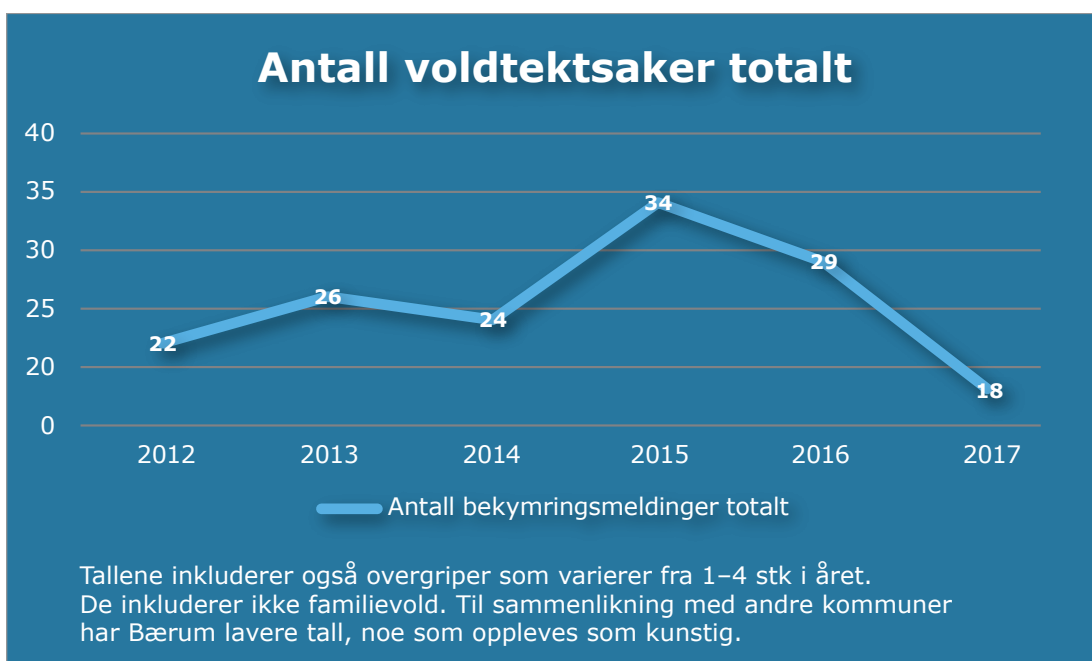
Bærum kommune hører til Oslo politidistrikt enhet Vest. Avsnittet for vold og seksuallovbrudd hadde i 2017 142 saker som omhandlet vold i nære relasjoner. Følgende oversikt viser tall over seksuelle overgrep hvor fornærmede er under 18 år for Bærum 2017:

Statistikkgruppe	Antall saker
1451 – Voldtekt uten samleie	1
1452 – Voldtekt til samleie	3
1453 – Grov voldtekt	1

Statistikkgruppe	Antall saker
1464 – Seksuell omgang med barn mellom 14 og 16 år	2
1466 – Seksuell handling med barn under 16 år	1
1467 – Seksuelt krenkende atferd mv. overfor barn under 16 år	3
1470 – Fremstilling av seksuelle overgrep mot barn el. seksualiserer barn	6
1498 – Seksuallovbrudd diverse	3
9799 – Undersøkelse, diverse	5

Krisesenteret

I 2016 bodde det til sammen 37 barn på Asker og Bærum krisesenter. Tallene for 2017 viser at det bodde 61 barn på krisesenteret dette året.

Ungdata

Det ble spurt om seksuell trakassering og overgrep i Ungdata ungdomsundersøkelsen i 2017. Resultatene viser at hele 22 prosent av jenter og ti prosent av gutter på videregående skole sier at de i løpet av det siste året har blitt befølt mot sin vilje på en seksuell måte. Resultatene for det som betegnes som seksuelle overgrep viser at elleve prosent jenter og tre prosent gutter oppgir at de har blitt presset til seksuelle handlinger det siste året. Undersøkelsen utforsker rusens betydning i seksuelle overgrep og viser at fire prosent av jentene og fem prosent av guttene har blitt tvunget til sex da de var for fulle til å motsette seg dette. Undersøkelsen sier ikke noe om hvem som er overgriper.

Ungdomsskoleelever ble ikke spurt om seksuelle overgrep og svarte følgende på spørsmål «Har du i løpet av de siste 12 månedene blitt utsatt for noe av

det dette på en måte som du absolutt ikke likte?» (Prosentandel som har svart '1 gang' eller fler).

- At noen mot min vilje befølte meg på en seksuell måte – gutter: Åtte prosent, jenter: fjorten prosent
- At noen på en sårende måte kalte deg for hore, homse eller andre ord med seksuelt innhold – gutter: 20 prosent, jenter: nitten prosent
- At noen spredte negative seksuelle rykter om deg – gutter: elleve prosent, jenter: fjorten prosent

2.4 Økonomiske omkostninger for samfunnet ved vold og overgrep mot barn

Vista Analyse har på oppdrag fra Barnevoldsutvalget, NOU 2017: 12 Svikt og svik, beregnet de samfunnsøkonomiske kostnadene ved at barn utsettes for vold, omsorgssvikt og overgrep i Norge. Vista Analyse anslår at de økonomiske omkostningene, som følger av skadene disse barna er påført, kan settes til 33 milliarder kroner for barn rammet i 2015 og tidligere. Kostnadene tar utgangspunkt i tapt produksjon for disse barna. I tillegg kommer kostnader knyttet til forebygging og behandling innen barnevern, politi, helsesektoren, kriminalomsorgen osv. Disse er satt til i overkant av 8 milliarder kroner. Vista Analyse fremholder at anslaget på 33 milliarder er forsiktig anslått og at tallet i praksis kan være så høyt som 75 milliarder kroner.

2.5 Forebyggingstrekanten

Forebyggende arbeid kan deles inn i tre nivåer som henspiller på ulike formål og ulike målgrupper; universell, selektiv og indikativ forebygging. Tiltakene i denne handlingsplanen vil primært omhandle forebyggende arbeid på universelt nivå, disse markeres som grønne. I tillegg omfatter den avdekking og håndtering av vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge, som blir de gule og røde tiltakene.

Indikert forebygging:

er tiltak rettet mot individer med høy risiko eller klare tegn på problemer.

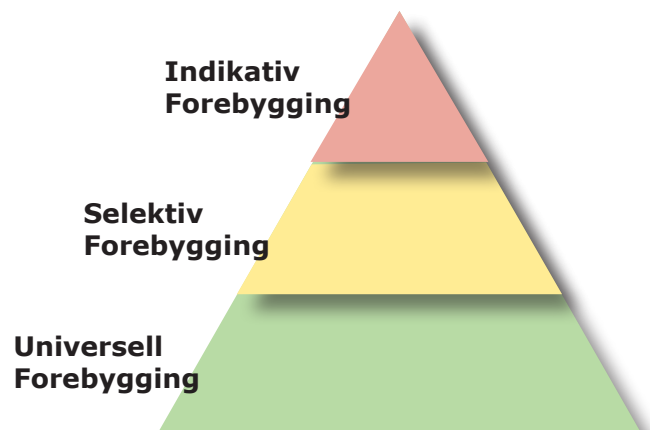
Selektert forebygging:

er tiltak rettet mot grupper med kjent og/eller forhøyet risiko for å utvikle problemer. Tiltakene her skal motvirke negativ utvikling hos barn og unge og/eller deres foreldre.

Universell forebygging:

Tiltak som retter seg mot alle barn og unge.

(Rundskriv Q-16/2013 Forebyggende innsats for barn og unge)

3. Tiltak rettet mot barn og unge

Svangerskapsomsorgen

Cirka 70 prosent av kommunes gravide går til oppfølging hos helsestasjonen gjennom svangerskapet. Studier har vist at kvinner er mer utsatt for vold under svangerskap og rett etter fødsel. Om lag fire prosent av gravide kvinner utsettes for vold under svangerskapet (Helsedirektoratet). Meldeplikten til barnevernet gjør seg gjeldende når man har *grunn til å tro*. Meldeplikt til barnevernet gjelder ikke ufødte barn med unntak av oppfølging av gravide rusmiddelavhengige som ble innlemmet i en lovendring fra 1.1.18.

Helsedirektoratet anbefaler at det innføres rutinemessige spørsmål til alle gravide om vold. Med begrepet «vold» menes i denne retningslinjen både fysisk, psykisk og seksuell vold.

Tiltak 1	<p>Det ufødte barnet</p> <p>Alle gravide skal på konsultasjoner spørres om nåværende og tidligere erfaringer med vold. Ved behov skal det henvises og/eller sørges for riktig hjelp videre.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p> <p>I samarbeid med: Kommuneoverlege og fastlegene</p>
Tiltak 2	<p>Ved bekymring for det ufødte barnet</p> <p>I saker der jordmor, fastlege og/eller politiet er bekymret for det ufødte barnet skal det, i samarbeid med den gravide, henvises eller etableres et samarbeid med fagpersoner med særskilt kompetanse på vold.</p> <p>Ansvar: Aktuell tjenestested</p> <p>I samarbeid med: Helsetjenester barn og unge</p>
Tiltak 3	<p>Det nyfødte barnet</p> <p>Alle foreldre får tilbud om hjemmebesøk av jordmor 1-3 dager etter hjemkomst.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>

Helsestasjon 0-5 år

Gjennom helsestasjonsprogrammet får foreldre systematisk veiledning om blant annet kosthold, amming, samspill, barneulykker og skader. Dette vil bidra til å

styrke barns helse, forebygge og avdekke skjevutvikling og gir mulighet for å oppdage barn som er utsatt for vold, overgrep og omsorgssvikt.

Helsestasjonen er i de fleste tilfeller den eneste offentlige instansen som ser barn og familier regelmessig før barnet begynner i barnehage, og har derfor et viktig ansvar for å styrke foreldrenes mestring av foreldrerollen, oppdage eventuelle avvik i utvikling og avverge og avdekke vold, overgrep og omsorgssvikt hos de minste barna.

Tiltak 4	<p>Spedbarnet</p> <p>Alle familier får tilbud om hjemmebesøk av helsesøster 7-10 dager etter fødsel. På hjemmebesøket tematiseres vold, overgrep og omsorgssvikt (vugging vs. filleristing, barnegråt og stress). Det deles ut en brosjyre «Til dere som venter barn eller nylig har blitt foreldre». Ved behov skal det henvises og/eller sørges for riktig hjelp videre.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
Tiltak 5	<p>Barnet 0-5 år</p> <p>Alle barn 0-5 år får tilbud om regelmessige konsultasjoner på helsestasjonen.</p> <p>På alle konsultasjoner (totalt 14) vurderes samspill barn/foreldre og barnets utvikling og det utføres generelle observasjoner ang vold, overgrep, omsorgssvikt.</p> <p>Barnet observeres nakent på alle konsultasjoner.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
Tiltak 6	<p>Munnundersøkelser på helsestasjonen</p> <p>Munnundersøkelse på barn utføres ved 6 uker, 6 mnd., 1 år og 2 år av lege/helsesøster.</p> <p>Helsestasjonen bør sørge for at barnet blir henvist til offentlig tannhelsetjenesten ved behov.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p> <p>I samarbeid med: Offentlig tannhelsetjeneste</p>

Tiltak 7	<p>Foreldre/foresatte</p> <p>Foreldrenes rusmiddelbruk (alkohol og andre rusmidler) blir tematisert regelmessig jf. helsestasjonens fagprogram utarbeidet av Helsedirektoratet.</p> <p>Hjemmebesøk av helsesøster</p> <ul style="list-style-type: none"> • 4 uker • 4 mnd. • 10 mnd. • 2 årskontroll • 4 årskontroll <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
-----------------	--

I følge Helsedirektoratets nasjonale retningslinjer for helsestasjon og skolehelsetjenesten er det en sterk anbefaling at foreldre bør få veiledning om barns naturlige seksuelle utvikling. Helsestasjonen bør gi veiledning slik at foreldre har nok kunnskap til å kunne snakke med barna om kropp, kjønn og seksualitet, trygghet og grenser. Målet er å sette barnet i stand til å skille mellom positiv og problematisk berøring. Veiledning om seksuell utvikling bør gis ved 2- og 4-årskonsultasjonene.

Tiltak 8	<p>2 år og 4 år Veiledning av barns seksuelle utvikling</p> <p>På 2- og 4-årskonsultasjonene gis det veiledning til foresatte om barnets seksuelle utvikling.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
-----------------	--

3.1 Undervisning rettet mot barn, fra barnehage og utvideregående skole

I barnekonvensjonen artikkel 19 forebygging av misbruk står det:

*1. Partene skal treffe alle egnede lovgivningsmessige, administrative, sosiale og **opplæringsmessige** tiltak for å beskytte barnet mot alle former for fysisk eller psykisk vold, skade eller misbruk, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnyttning, herunder seksuelt misbruk, mens en eller begge foreldre, verge(r) eller eventuell annen person har omsorgen for barnet.*

3.1.1 Læring i barnehagene

I tråd med artikkel 19 i barnekonvensjonen har alle barn rett til informasjon om hva som er lov og ikke lov, hva som er gode og vonde hemmeligheter, at de bestemmer over egen kropp og at de har rett til hjelp hvis de opplever

noe de ikke synes er greit. Det er utviklet flere undervisningsopplegg om egne rettigheter, vold og overgrep fra barnehagen og gjennom 13 års skolegang.

I Bærum er det pr. 1.1.2018, 111 ordinære barnehager. Det er 45 kommunale barnehager og 74 private barnehager. I tillegg er det 18 private familiebarnehager som drives i 43 hjem. Per 1.1.2018 er 7.671 barn som går i barnehage i Bærum, totalt sett har vi en dekningsgrad på 93,5 prosent.

Dette gir kommunen en unik mulighet til å implementere et eget program for 3, 4 og 5-åringer. Kommunen vil, i samarbeid med relevante fagmiljøer, utarbeide en plan tilpasset barnets alder med et helhetlig perspektiv om å forhindre vold, seksuelle krenkelser og overgrep. Denne skal også ivareta tema; å bygge selvtillit og respekt for egen og andres kropp samt respekt for andres seksualitet og følelsesliv. Jo mer kunnskap og begrepsforståelse barn får, jo mer klarer vi å forebygge overgrep.

Tiltak 9	<p>Treåringen i barnehagen</p> <p>Treåringen skal få et alders- og nivåtilpasset opplegg for aldersgruppen sin som fremmer en bevisstgjøring rundt hva som er lov og ikke lov med egen og andres kropp, samt egne og andres grenser.</p> <p>Ansvar: Barnehage I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>
Tiltak 10	<p>Fireåringen i barnehagen</p> <p>Fireåringen skal få et alders- og nivåtilpasset opplegg for aldersgruppen sin som fremmer en bevisstgjøring rundt gode og dårlige hemmeligheter, hva som er lov og ikke lov med egen og andres kropp, egne og andres grenser samt seksuell helse.</p> <p>Ansvar: Barnehage I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>
Tiltak 11	<p>Femåringen i barnehagen</p> <p>Femåringen skal få et alders- og nivåtilpasset opplegg for aldersgruppen sin som fremmer en bevisstgjøring til egne og andres grenser, egen kropp, hva som er lov og ikke lov med egen og andres kropp, reproduksjon og egen seksuell helse.</p> <p>Ansvar: Barnehage I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>

3.1.2 Barne- og ungdomsskolen

I Bærum kommune har vi 26 kommunale barneskoler, Haug skole og ressursenter, en kombinert barne- og ungdomsskole, 12 ungdomsskoler, musikk- og kulturskolen, Sandviksbukta, Skarva og Grunnskolen for voksne.

Livsmestring i skolen

I Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen er «Folkehelse og livsmestring» fremhevet som ett av tre tverrfaglige temaer. Folkehelse og livsmestring som tverrfaglig tema i skolen skal gi elevene kompetanse som fremmer god psykisk og fysisk helse, og som gir muligheter til å ta ansvarlige helse- og livsvalg. Livsmestring dreier seg om å forstå og å kunne påvirke faktorer som har betydning for mestring av eget liv, og temaet skal bidra til at elevene lærer å håndtere medgang og motgang, og personlige og praktiske utfordringer på en best mulig måte (Kunnskapsdepartementet, 2017).

Bærumsskolen har et rammeverk for kvalitet der livsmestring et av hovedområdene som skolene skal arbeide systematisk og helhetlig med i årene fremover.

3.1.3 Undervisning til sårbare barne- og ungdomsgrupper

Elever ved innføringsklassene, grunnskolen for voksne og Haug skole og ressurscenter, samt elever med nedsatt funksjonsevne i ordinær skole, skal gjennom sin skolegang få tilpasset undervisning som fremmer en bevissthet og kunnskap om seksualitet, grensesetting, krenkelser, vold og overgrep.

Personer med nedsatt funksjonsevne representerer en særs mangfoldig gruppe som vil ha behov for ulike tilpasninger. Undervisningen skal formidles i tråd med deres alder og funksjonsnivå. Alle tiltak rettet mot barne- og ungdomsskole elevers undervisning er således gjeldene for Innføringsklassene, Haug skole og ressurscenter og Grunnskole for voksne.

Tiltak 12	<p>Undervisning til elever i innføringsklassene og grunnskolen for voksne</p> <p>Elever ved Innføringsklassene skal gjennom sin skolegang få tilpasset undervisning som fremmer en bevissthet og kunnskap om seksualitet, grensesetting, krenkelser, vold og overgrep.</p> <p>Ansvar: Skole</p> <p>I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>
------------------	--

Tiltak 13	<p>Undervisning til elever på Haug skole og ressurscenter</p> <p>Elever ved Haug skole og ressurscenter skal gjennom sin skolegang få tilpasset undervisning som fremmer en bevissthet og kunnskap om seksualitet, grensesetting, krenkelser, vold og overgrep.</p> <p>Ansvar: Skole</p> <p>I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>
------------------	---

3.1.4 Undervisning i skoleløpet

I følge Helsedirektoratets nasjonale retningslinjer for helsestasjon og skolehelsetjenesten er det en sterk anbefaling at vold, overgrep og omsorgssvikt bør være et tema i skolestartundersøkelse. Ved skolestartundersøkelsen bør skolehelsetjenesten observere mulige fysiske og psykiske tegn til mistriksel, vold, overgrep og omsorgssvikt.

Tiltak 14	<p>Skolestartsamtalen på 1.trinn</p> <p>Vold er ett av flere tema i skolestartsamtalen med helsesøster. I samtalen bør helsesøster informere barnet og foreldrene om at vold, overgrep og omsorgssvikt er forbudt og straffbart.</p> <p>Eleven bør være lett avkledd ved gjennomføring av høyde og vekt for å kunne observere indikasjoner på vold, overgrep og omsorgssvikt.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
------------------	--

Tiltak 15	<p>Undervisning på 1. trinn</p> <p>Elever på 1. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelsers og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	---

Tiltak 16	<p>Undervisning på 2. trinn</p> <p>Elever på 2. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelsers og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	---

Alle barn på 3. trinn får fra høsten 2018 en times undervisning av helsesøster om seksuelle overgrep. Barna blir introdusert til ulike problemstillinger som de kan møte på internettet. Målet med denne undervisningen er at barn skal bli bevisst å sette grenser for sin egen kropp og få kunnskap om hvem de kan si fra til hvis de er rammet. Opplegget er laget av skolehelsetjenesten og pedagog fra skole, og er kvalitetssikret ved høring til flere relevante faginstanser blant annet Redd barna, Støttesenter mot incest, politiet og barneverntjenesten i Bærum. Undervisningen skal foregå sammen med kontaktlærer i hver klasse. Foreldre får tilsendt et informasjonsbrev i forkant.

Tiltak 17	<p>Undervisning med helsesøster for elever på 3. trinn</p> <p>Alle barn på 3. trinn skal få en times undervisning med helsesøster om seksuelle overgrep.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p> <p>I samarbeid med: Skole</p>
------------------	--

Tiltak 18	<p>Undervisning på 3. trinn</p> <p>Elever på 3. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	--

Tiltak 19	<p>Undervisning på 4. trinn</p> <p>Elever på 4. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	--

Bærum barneverntjeneste har de siste årene besøkt elever på 5. trinn og informert om barneverntjenestens mandat og hvordan de kan være til hjelp. Under besøkene bruker barneverntjenesten et opplegg som er utviklet av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir).

Tiltak 20	<p>Barneverntjenesten besøker elever på 5. trinn</p> <p>Barneverntjenesten skal besøke elever i 5. klasse og informere de om barneverntjenesten.</p> <p>Ansvar: Barneverntjenesten I samarbeid med: Skole og helsetjenester barn og unge</p>
------------------	---

Tiltak 21	<p>Undervisning på 5. trinn</p> <p>Elever på 5. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	--

Tiltak 22	<p>Undervisning på 6. trinn</p> <p>Elever på 6. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
------------------	--

Tiltak 23	<p>Undervisning med helsesøster for elever på 5. og 6. trinn</p> <p>Helsesøster tilbyr undervisning på 5. eller 6.trinn knyttet til temaer som pubertetsutvikling, seksuell identitet, hetero-/homofili, å sette grenser for egen kropp, seksuell lavalder, samt overgrep.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge I samarbeid med: Skole</p>
Tiltak 24	<p>Undervisning på 7. trinn</p> <p>Elever på 7. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
Tiltak 25	<p>Samtale med helsesøster for elever på 8. trinn</p> <p>Helse- og livstils samtale med helsesøster skal gjennomføres med alle elever på 8. trinn. Alle elever blir spurt om hjemmesituasjon, fysisk- og psykisk helse og om de har opplevd eller sett fysisk/ og eller psykisk vold, seksuelle krenkelser og overgrep.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
Tiltak 26	<p>Undervisning på 8. trinn</p> <p>Elever på 8. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
Tiltak 27	<p>Elever på 9. trinn besøker Helsestasjon for ungdom</p> <p>Alle elever på 9. trinn besøker helsestasjon for ungdom.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge I samarbeid med: Skole</p>
Tiltak 28	<p>Undervisning med helsesøster for elever på 9. og 10. trinn</p> <p>Helsesøster tilbyr undervisning i sex og samliv på forespørsel fra skolene.</p> <p>Ansvar: Skole I samarbeid med: Helsetjenester barn og unge</p>

Tiltak 29	<p>Undervisning på 9. trinn</p> <p>Elever på 9. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelses og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>
Tiltak 30	<p>Undervisning 10.klasse elever</p> <p>Elever på 10. trinn får undervisning knyttet til vold, seksuelle krenkelses og overgrep i tråd med det tverrfaglige temaet livsmestring og kompetansemålene som berører dette temaet i KRLE og samfunnsfag.</p> <p>Ansvar: Skole</p>

3.2 Forebygging av nettrelaterte overgrep

I medietilsynet sin rapport *BARN OG MEDIER 2018 Seksuelle kommentarer og deling av nakenbilder hos norske 13–18-åringene*, kommer det frem at 18 prosent av barn og unge i alderen 13-18 år i løpet av det siste året har opplevd å få seksuelle kommentarer på internett som de opplevde som sårende, ubehagelige eller truende. Tolv prosent fikk slike kommentarer én eller noen ganger i løpet av året, fire prosent fikk det månedlig, mens to prosent fikk seksuelle kommentarer én eller flere ganger i uken.

Jenter har opplevd å få slike kommentarer i betydelig større grad enn gutter. 26 prosent av jentene i alderen 13-18 år har opplevd det, mot ti prosent av guttene. Størst kjønnsforskjell finner vi blant 16-åringene. Hele 34 prosent av jentene på 16 år har i løpet av det siste året fått seksuelle kommentarer på nett som de opplevde som sårende, ubehagelig eller truende, mot åtte prosent av guttene.

Videre viser rapporten at totalt 13 prosent av barn og unge i alderen 13-18 år i løpet av siste året har sendt nakenbilde(r) av seg selv. Andelen øker fra 13 til 15 år, både blant jenter og gutter. Det er forholdsvis små kjønnsforskjeller, med unntak av blant 18-åringene, hvor hele 25 prosent av guttene har sendt nakenbilder av seg selv, mot tolv prosent av jentene.

Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017-2020) beskriver at til tross for at politiet ved Kripos har styrket sin kapasitet til åpen og skjult tilstedeværelse på internett samt oppgradert sin tipsløsning, er arbeidet mot internettrelaterte overgrep en utfordring for politiet.

Digital skolehverdag

Bærum kommune har satsningsområdet *Digital skolehverdag*. Dette innebærer at samtlige elever og lærere ved alle barne- og ungdomsskoler i Bærum skal ha hvert sitt nettbrett innen utgangen av 2018. Som en naturlig konsekvens av den digitale satsningen, har skolene styrket arbeidet med digital dannelse og nettvett og utarbeidet et årshjul med ulike aktiviteter som understøtter denne

opplæringen. Det er dannet et nettverk for digital dannelse med deltakelse fra alle grunnskoler.

Forebygging av vold, seksuelle krenkelser og overgrep på nett kan ikke løses alene ved økt IT sikkerhet og filter. Som i all form for oppdragelse må behovet for beskyttelse balanseres opp mot mulighetene for læring. Opplæring i digital dannelse foregår på samme måte som analog/fysisk dannelse: man eksponeres for noe, og så må man lære seg å håndtere det. Håndteringskompetansen øker med eksponeringen og det er derfor viktig at kritisk tenkning og bevissthet rundt digital dannelse starter fra tidlig alder av.

Tiltak 31	Digital dannelse i grunnskolen
	Skolene skal utvikle en egen handlingsplan og kontinuerlig jobbe med digital dannelse.
	Ansvar: Skole

Bærumsskolen har utarbeidet et beredskapskort på hva skolen skal gjøre når de avdekker kriminalitet på nett.

Tiltak 32	Håndtering når kriminalitet på nett oppdages
	Beredskapskortet skal bekjentgjøres internt i skole.
	Ansvar: Skole

3.3 Barn som pårørende

I NOU 2017: 12 Svikt og svik påpekes det at bekymring i foreldres levevaner, diagnoser eller symptomer ikke utløste tilstrekkelig grad av bekymring for barnas situasjon. De så eksempler på at én eller begge foreldrene hadde kjente problemer med rus, psykisk lidelse eller kriminalitet uten at tjenesteapparatet utløste tiltak.

Bærum kommune har en overordnet prosedyre som skal sikre at helsepersonell ivaretar mindreårige barns (0-18 år) behov for informasjon og nødvendig oppfølging når en av foreldrene er pasient med psykisk sykdom, rusmiddelavhengighet eller alvorlig somatisk sykdom eller skade. Prosedyren revideres i 2018.

Tiltak 33	<p>Prosedyre for barn som pårørende</p> <p>Barn og ungdom som har søsken og/eller foreldre med utfordringer knyttet til rus og psykiatri skal fanges opp av tjenestene som jobber opp mot de voksne og/eller søsken og tiltak skal i igangsettes.</p> <p>Ansvar: Helse og sosial, pleie og omsorg, oppvekst og skole, oppvekst og barnehage</p>
Tiltak 34	<p>Gruppetilbud til barn som pårørende</p> <p>Barn og ungdom som har søsken og/eller foreldre med utfordringer knyttet til rus og psykiatri skal tilbys gruppetilbudet <i>Du er ikke den eneste</i> der dette er hensiktsmessig.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p> <p>I samarbeid med: Vestre Viken og Asker kommune</p>
Tiltak 35	<p>Barneansvarlig</p> <p>Alle helse- og omsorgstjenester skal ha en barneansvarlig på hvert tjenestested som skal sikre ivaretagelse av barnet når foreldrene er under oppfølging.</p> <p>Ansvar: Helse og sosial og Pleie og omsorg</p>

3.4 Oppfølging av barn som har vært utsatt for vold¹, seksuelle krenkelser og overgrep

I Barneombudets rapport «Hadde vi fått hjelp tidligere, hadde alt vært annerledes», påpeker Barneombudet, på vegne av barn og unge som selv har opplevd vold og overgrep, at oppfølging i etterkant må styrkes. De fremhever at barn og unge som har vært utsatt for vold og overgrep er en mangfoldig gruppe med sammensatte behov og at oppfølgingen må tilpasses individuelt. Et fåtall av barna som Barneombudet snakket med hadde fått en form for kartlegging over hva de trengte. Mange fortalte at behov for oppfølging meldte seg etter en stund. Ingen kjente til individuell plan. I et familieperspektiv var det også fremtredende at denne oppfølgingen ikke var god nok. Barna selv meldte at de var bekymret for gjenværende omsorgsperson på grunn av egne voldserfaringer, dårlig råd eller at barnevernet virket som en overvåker og at de var redde for å bli flyttet hjemmefra.

¹ Å være vitne til fysisk vold mellom foreldre er psykisk vold mot barn. Å være vitne til vold er like skadelig som om barnet ble utsatt for alvorlig fysisk vold selv (Mossige & Stefansen 2016).

Barneombudet anbefaler:

- Kommunene må sikre at barn og unge som har vært utsatt for vold, seksuelle krenkelser og overgrep, får et individuelt tilpasset oppfølgingstilbud der barna selv får medvirke. Risikoen for utvikling av uhelse tilsier at helsetjenestene må ha et særlig ansvar i dette arbeidet.
- Myndighetene må sikre at én tjeneste har det overordnede ansvaret for å kartlegge behov og følge opp barn og familier som har opplevd vold i nære relasjoner. Dette må utredes, og helsetjenestenes rolle må vurderes særskilt.
- Regjeringen må starte en utredning med sikte på å lovfeste barn og unges rett til samordnede tjenester.
- Det må utarbeides en oversikt over hvilke hjelpetilbud som finnes for barn utsatt for vold, seksuelle krenkelser og overgrep og deres familier. Barne- og likestillingsdepartementet må ta ansvar for at dette gjøres raskt, og at ulike hjelpetjenester blir gjort kjent med denne oversikten.

Tiltak 36	<p>Oversikt og rutiner for oppfølging av barn og unge som har opplevd krenkelser, vold og overgrep</p> <p>Relevante tjenester skal gjennomføre en «brukerreise» for å kartlegge eksisterende oppfølgingstilbud og «hull»/ brudd i oppfølgingen. På bakgrunn av dette utarbeides det rutiner for å sikre tilstrekkelig og individuelt tilpasset oppfølging av denne gruppen.</p> <p>Ansvar: Velferdsområdet</p> <p>I samarbeid med: Spesialisthelsetjenesten og politiet</p>
Tiltak 37	<p>Oppfølging av barn og unge som har opplevd krenkelser, vold og overgrep</p> <p>Kommunen skal sikre at barn og unge som har vært utsatt for krenkelser, vold og overgrep, får et individuelt tilpasset oppfølgingstilbud der barna selv får medvirke.</p> <p>Ansvar: Oppvekst og skole, oppvekst og barnehage</p> <p>I samarbeid med: Spesialisthelsetjenesten og politiet</p>
Tiltak 38	<p>Sikre at barn som melder fra om vold, seksuelle krenkelser og overgrep blir hørt og ivaretatt av kommunens ansatte</p> <p>Varslingsknappen (tidligere mobbknappen) skal bekjentgjøres for alle barn og unge i Bærumsskolen.</p> <p>Ansvar: Skole</p>

3.5 Barn og unge med skadelig seksuell atferd

I dag går vi ut fra at mellom 30-50 prosent av alle overgrep mot barn og ungdom skjer av en person som er under 18 år. Skadelig seksuell atferd ligger innunder kriteriene for alvorlig atferdsforstyrrelse i diagnosesystemet ICD-10, og vil kunne få alvorlige konsekvenser for både utøver og utsattes helse og utvikling. Det foreligger etter hvert mye erfaringer både fra Norge og andre land som viser at det er mulig å forebygge nye overgrep gjennom å fokusere på tematikken på en hensiktsmessig måte, basert på konkrete verktøy og manualer. Det finnes ulike former for skadelig seksuell atferd.

Skadelig seksuell atferd er en seksuell handling utført av barn og ungdom under 18 år som er utviklingsmessig upassende, kan være skadelig mot seg selv eller andre eller støtende mot andre barn, ungdom eller voksne (RVTS-øst).

NOVAs rapport «Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007 - 2015», referert til ovenfor; viser at en stor andel av den seksuelle volden finner sted blant jevnaldrende. Mange rapporterer at det var alkohol med i bildet da hendelsen skjedde. Når det gjelder seksuelle krenkelser har det skjedd en vesentlig endring mellom 2007 og 2015. Totalt har andelen utsatte gått noe ned samtidig som det har skjedd en endring i hvem gjerningsperson er. Novas rapport viser at overgrep begått mot jenter av jevnaldrende har steget fra 47 til 67 prosent fra 2007 og 2015. Nova finner at omlag halvparten av alle seksuelle krenkelser og overgrep finner sted mellom jevnaldrende i sen tenn-årsringsalder (Mossige & Stefansen, 2007 og 2016).

Politiets årlige rapport for anmeldt kriminalitet viser kriminalitetsutviklingen blant barn og unge i ulike aldersgrupper fordelt på type lovbrudd. Den viser at seksuallovbrudd og vold utgjør en betydelig andel av lovbruddene selv om andre former for lovbrudd er mer dominerende i ungdomskriminaliteten. Statistikken viser at andelen seksuallovbrudd og vold er størst i aldersgruppen 15 -17 år. Når man ser på utviklingen over tid bekrefter statistikken det samme som tallene som Nova finner i sin undersøkelse; en økning i antall seksuallovbrudd blant barn og unge (se tabell nedenfor):

Tabell 5.2 Påtaleavgjorte lovbrudd fordelt på kriminalitetstype, 2013-2017

	2013	2014	2015	2016	2017	Prosent endring 2016-17	Prosent endring 2013-17	Andel av påtaleavgjorte lovbrudd 2017
Vinning	174 797	160 968	142 360	117 990	102 433	-13,2 %	-41,4 %	33 %
Trafikk	57 813	61 048	59 409	59 142	53 939	-8,8 %	-6,7 %	17 %
Narkotika	49 628	50 649	47 805	42 730	37 392	-12,5 %	-24,7 %	12 %
Annen	47 684	49 468	48 412	40 696	37 209	-8,6 %	-22,0 %	12 %
Vold	26 756	27 271	27 406	30 661	30 127	-1,7 %	12,6 %	10 %
Økonomi	8 584	7 690	9 982	25 510	26 339	3,2 %	206,8 %	8 %
Skadeverk	18 623	17 875	17 201	17 046	17 054	0,0 %	-8,4 %	5 %
Seksuallovbrudd	4 540	4 963	5 261	6 166	6 859	11,2 %	51,1 %	2 %
Miljø	2 280	2 256	2 296	2 448	2 256	-7,8 %	-1,1 %	1 %
Arbeidsmiljø	773	887	847	798	808	1,3 %	4,5 %	0 %
Totalt	391 478	383 075	360 979	343 187	314 416	-8,4 %	-19,7 %	100 %

Kilde: JUS319

Barnehusets konsultasjonsteam

Konsultasjonsteamet tilbyr konsultasjoner når det er bekymring for om barn og unge kan være, eller står i fare for å bli utsatt for vold, seksuelle overgrep og alvorlig omsorgssvikt. Teamet bistår også i saker med barn og unge, som utøver skadelig seksuell atferd.

Hva er konsultasjonsteamet?

Konsultasjonsteamet er sammensatt tverrfaglig og tverretatlig bestående av fagpersoner fra:

- Statens Barnehus, Oslo
- Politiet
- Barneverntjenesten
- Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk
- Pedagogisk-psykologisk tjeneste
- Helsestasjonen / Skolehelsetjenesten
- Ullevål sykehus (Sosialpediatrisk seksjon)
- Barne- og familieetaten (Juridisk seksjon)

Tiltak 39	<p>Barn og ungdom med bekymringsfull eller skadelig seksuell atferd i barnehagen, barne- og ungdomsskolen</p> <p>Der det er utfordringer med barn som har bekymringsfull eller skadelig seksuell atferd i barnehagen eller skolen, enten mot ansatte og/eller barn skal det tas kontakt med konsultasjonsteamet til Barnehuset. Aktuelt tjenestested drøfter saken, får veiledning og setter inn tiltak ved behov.</p> <p>Ansvar: Aktuell barnehage/skole</p> <p>I samarbeid med: Barnehuset i Oslo</p>
------------------	--

Barnehuset i Oslo har et oppfølgingsprogram for barn og unge med skadelig seksuell atferd (SSA) med gode resultater. Politiet har etterforskningsplikt når barn mellom 12-15 år begår kriminalitet, derfor bør hendelsen anmeldes selv om de er under den kriminelle lavalder. Da gjennomfører politiet ofte avhør på Barnehuset, og Barnehuset kan tilby oppfølging og behandling etter avhør. I saker som omhandler barn under 12 år kan tjenestestedet rådføre seg med Barnehuset.

Barn og unge som har skadelig seksuell atferd er fortsatt barn, de er aldri en overgriper. Deres forhistorie er ofte sammensatt og sårbar og de har et stort behov for å ivaretas på lik linje med barn som har vært utsatt. Tiltakskort som omhandler håndtering etter avdekking skal også omfatte denne gruppen.

Tiltak 40	<p>Ivaretagelse av unge med utøvende skadelig seksuell atferd</p> <p>Aktuelt tjenestested henviser til oppfølgingsprogrammet ved Barnehusets SSA gruppe, skadelig seksuell atferd.</p> <p>Ansvar: Aktuell tjeneste</p> <p>I samarbeid med: Barnehuset i Oslo</p>
------------------	---

3.6 Barn og unge som utøver vold mot hverandre

Rapporten «Voldsutsatt ungdom i Norge» er basert på selvrapporterte opplysninger fra 15- 16 åringer i årene 2000- 2004 i forbindelse med Folkehelseinstituttets ungdomsundersøkelser i Oslo, Hedmark, Oppland, Nordland, Troms og Finnmark. Ungdommene i undersøkelsen har svart på spørsmål om de har vært utsatt for vold i løpet av de tolv siste månedene (blitt slått, sparket eller lignende) fra annen ungdom eller voksne, og om de har vært utsatt for seksuelle overgrep (blotting, beføling, ufrivillig samleie m. m.). I Oslo har hver fjerde gutt vært utsatt for vold fra andre ungdommer det siste året. Det er andre ungdommer som står for den største delen av volden ungdommene opplever. Omfanget av vold bekreftes også av politiets årlig rapport for anmeldt kriminalitet, redegjort for i forrige avsnitt.

I tråd med overnevnte rapport viser tall fra Ungdata ungdomsundersøkelsen 2014 at ni til tolv prosent av Bærums ungdom har blitt skadet på grunn av vold fra ungdom de kjente fra før, tre til 11 prosent fra ukjente ungdom.

Saker som er under oppfølging av Konfliktrådet straffereaksjoner; ungdomsstraff og ungdomsoppfølging, omhandler i økende grad vold blant jevnaldrende og det meldes om et økende behov for tiltak som retter seg mot denne målgruppen.

Tiltak 41	Ivaretagelse av unge med voldelig atferd
	<p>Aktuelt tjenestested henviser til riktig faginstans for å for å vurdere behov og igangsette tiltak.</p> <p>Ansvar: Aktuell tjenestested</p> <p>I samarbeid med: Politiet, konfliktrådet, spesialisthelsetjenesten, aktuell organisasjon og kompetansesenter</p>

3.7 Forebygging av negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse

Negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse er alvorlige former for vold og overgrep som barn og unge utsettes for. I 2017 lanserte regjeringen handlingsplanen; *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020)*.

Utplassering av *minoritetsrådgivere* på utvalgte videregående skoler og ungdomsskoler, samt utplassering av *integreringsrådgivere* ved fire utenriksstasjoner er noen av de konkrete tiltakene som har vært igangsatt av regjeringen siden 2008.

Regjeringens handlingsplan viser til omfang nasjonalt. Det finnes ikke forskning på omfanget av negativ sosial kontroll, men minoritetsrådgivere rapporterer årlig om arbeidet med enkeltsaker. Siden 2013 har de totalt rapportert om 787 saker, og 298 av disse har handlet om «ekstrem kontroll». 253 saker ble rapportert som «trusler/vold». Om lag halvparten av minoritetsrådgivernes saker gjelder personer over 18 år, og 19 prosent av alle sakene gjelder gutter.

Det skjer også at barn og ektefeller etterlates i utlandet mot sin vilje, ofte fratatt penger og pass. De oppholder seg ofte hos slektninger eller andre som står familien nær, og kan holdes under strengt oppsyn. De kan også være sendt til skoler i utlandet. I noen tilfeller blir de sperret inne eller utsatt for andre krenkelser og vold. Tall for 2017 viser at det de to siste årene har vært en dramatisk økning i antall personer som er blitt etterlatt i utlandet mot sin vilje; fra 36 personer i 2015 til 71 personer i 2017.

Tall for 2017, registrert av integreringsrådgiverne, viser at det på fem år har vært en dobling i antall gjennomførte tvangsekteskap. Samtidig viser ekteskapsmønstrene for personer med innvandrerbakgrunn at stadig færre gifter seg i ung alder. Det er derfor uklart om økningen først og fremst rammer barn og unge.

Personer med psykisk utviklingshemming og nedsatt funksjonsevne som vokser opp i familier som utøver negativ sosial kontroll, kan være særlig utsatt for å bli giftet bort. Dette kan bli brukt som en løsning for omsorgsovertakelse fremfor bistand fra det offentlige. Disse personene har en økt risiko for å bli utsatt for vold og overgrep av ektefelle og svigerfamilie.

Kjønnslemlestelse er et alvorlig overgrep, med store fysiske og psykiske konsekvenser for de som blir utsatt for dette. Det fins forskjellige typer kjønnslemlestelse, og alle er forbudt i Norge. Det finnes ikke sikre tall på omfang i Norge. Samtidig rapporteres det om svært få tilfeller av kjønnslemlestelse utført på jenter og kvinner etter at de kom til Norge.

Enkelte tjenester i kommune melder om økt bekymring for unge som utsettes for negativ sosial kontroll og som reiser til utlandet mot sin vilje og noen ganger etterlates i utlandet. Barneverntjenesten har ikke registrert økning i denne typen saker. Tjenesten vil følge tett med på eventuell utvikling eller økning på feltet.

Bufdir har ansvaret for *Kompetanseteamet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* som har vært en permanent ordning siden 2007. Teamet er en viktig samarbeidspart for kommunen i disse sakene. Røde kors har også tilbud som retter seg direkte mot barn og unge. Samtidig er det viktig at kommunen opparbeider seg kompetanse på dette feltet lokalt for å kunne forebygge, avdekke og håndtere saker. På Rud videregående skole er det, som eneste av de videregående skolene i Bærum, ansatt en minoritetsrådgiver fra Integrering- og mangfoldsdirektoratet (Imdi). Det er ikke ansatt minoritetsrådgivere fra Imdi på noen ungdomsskoler i Bærum. Ressursene fordeles blant annet på bakgrunn av andel barn med minoritetsbakgrunn som er elever ved skolen.

Tiltak 42	<p>Undervisning</p> <p>Kommunen skal gi kompetanse til elever ved ungdomsskolene om negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Dette innlemmes i undervisningen knyttet til vold, seksuelle krenkelser og overgrep i skolen.</p> <p>Ansvar: Skole</p> <p>I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>
Tiltak 43	<p>Kompetanseheving</p> <p>Kommunen skal ha kompetanse til å avdekke og håndtere unge som er utsatt for negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Dette innebærer en generell mangfoldskompetanse.</p> <p>Ansvar: Velferdsområde</p> <p>I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>

3.8 Private og fylkeskommunale aktører

Bærum kommune har de private skolene Montessoriskolen, Steinerskolen, NTG-u og NRG-u, samt åtte fylkeskommunale videregående skoler. Kommunen ønsker å rette dette arbeidet mot alle barn og unge og vil derfor invitere de private aktørene innenfor barnehage og skole samt fylkeskommunen til et samarbeid om tiltakene i handlingsplanen. Dette gjelder også private fastleger og relevante frivillige organisasjoner som samarbeider med kommunen.

Videregående skole

På videregående er det ingen fastsatte samtaler eller undervisningsopplegg i regi av skolehelsetjenesten, det er opp til den enkelte skole og lærer hva de etterspør. Helsesøster samarbeider om ulike undervisningsopplegg når dette etterspørres. Alle helsesøstre har forskrivningsrett for prevensjon til ungdom over 16 år. I samtalen med ungdom på Helsestasjon for ungdom og i videregående skole kommer det ofte opp problemstillinger knyttet til seksuell helse, seksuelle erfaringer, seksuell identitet, normalitet og press i forbindelse med prevensjonsveiledning.

Tiltak 44	<p>Ungdom i videregående skole får tilbud om individuelle samtaler med helsesøster</p> <p>Helsesøster skal presentere seg i alle klasser ved skolestart hvert år og tilby individuelle samtaler ved behov.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p> <p>I samarbeid med: Fylkeskommunen ved de enkelte videregående skolene</p>
Tiltak 45	<p>Prevensjonsveiledning av ungdom på helsestasjon for ungdom eller videregående skole</p> <p>Ungdom som oppsøker helsestasjon for ungdom eller helsesøster skal få prevensjonsveiledning.</p> <p>Ansvar: Helsetjenester barn og unge</p>
Tiltak 46	<p>Brosjyren «Sex – hvor går grensen?» til ungdom og foresatte</p> <p>Kontinuerlig spredning og bekjentgjøring av informasjonsbrosjyren «Sex-hvor går grensen?» til ungdomsskole- og videregående skoleelever, samt foresatte.</p> <p>Ansvar: SLT koordineringsgruppen</p>

4. Tiltak rettet mot foresatte

Foreldre og foresatte er de aller viktigste personene i et barns liv. I dette perspektivet er de også noen av de viktigste forebyggerne. Tiltakene en til fem, syv, åtte og 46 i handlingsplanen innbefatter både foreldre og barnet. I dette kapittelet belyses tiltakene som retter seg konkret mot foreldre og som gjenspeiler informasjonen og kompetansen barn og unge i kommunen også skal få.

Tiltak 47	<p>Årlig temakveld for foreldre</p> <p>Det skal årlig arrangeres en åpen temakveld for foreldre der barns seksuelle helse, vold, seksuelle krenkelser og overgrep tematiseres. Temakvelden knyttes opp mot årshjulet for foreldreforedrag.</p> <p>Ansvar: SLT koordineringsgruppen</p> <p>I samarbeid med: Bærum kommune foreldre utvalg, BKFU</p>
Tiltak 48	<p>Undervisningsmaterieill til Voksenopplæringscenteret</p> <p>Voksenopplæringscenteret skal ha vold i nære relasjoner som tema innen en gitt uke i løpet av året. Dette skal inkludere tema vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn.</p> <p>Ansvar: Voksenopplæringscenteret</p>
Tiltak 49	<p>Foreldreveilednings kurs</p> <p>Kommunens ulike tilbud om foreldreveiledning skal bekjentgjøres og tilbys til de foreldrene som er i behov for dette. Foreldreveiledning inneholder tema om vold.</p> <p>Ansvar: Kommunikasjonsenheten, Bistand og omsorg, Helse og sosial, Oppvekst, skole og barnehage</p>
Tiltak 50	<p>Foreldreveiledning</p> <p>Kommunen skal tilby foreldreveiledningskurs til nybosatte flyktninger som en del av introduksjonsprogrammet. Foreldreveiledningen inneholder tema om vold.</p> <p>Ansvar: Helse og sosial</p> <p>I samarbeid med: Aktuelle organisasjoner og kompetansesentre</p>

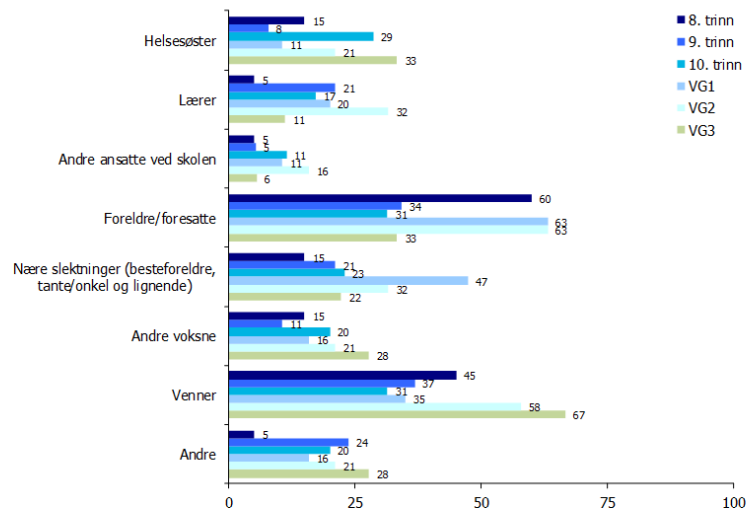
5. Tiltak rettet mot ansatte

Tall fra Ungdata ungdomsundersøkelsen 2014 viser at for mange unge føler seg sviktet når de har forsøkt å si ifra. Dette er i tråd med funn fra NOU 2017: 12 Svikt og svik.

Ungdata 2014

B.2 Vold i nære relasjoner:

Hvem forsøkte du å si fra til om at du ble utsatt for vold fra en voksen i familien?

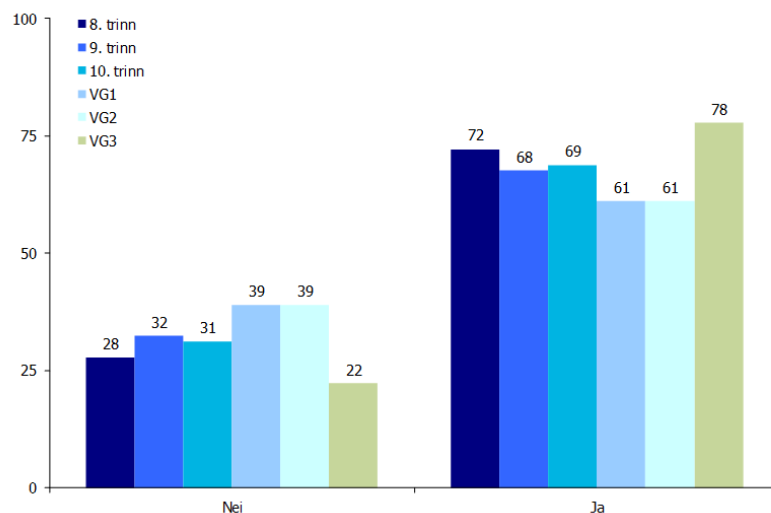

Prosentandelen er beregnet blant de svarene som har blitt utsatt for vold fra en voksen i familien, og har forsøkt å si fra. Ungdommene kunne sette flere kryss om ønskelig.

ungdata

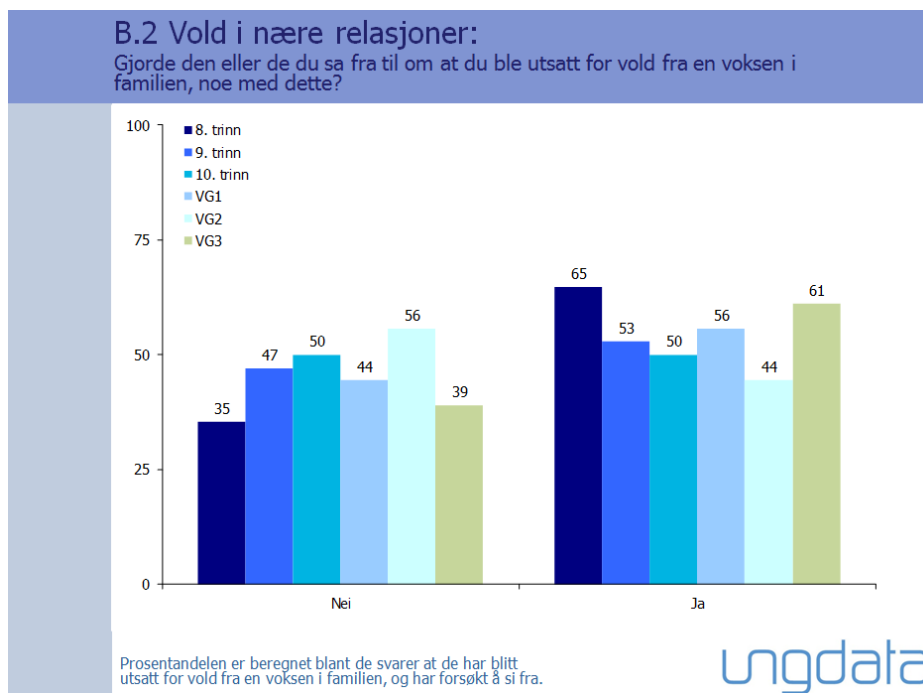
B.2 Vold i nære relasjoner:

Følte du at du ble tatt på alvor når du forsøkte å si fra om at du ble utsatt for vold fra en voksen i familien?

Prosentandelen er beregnet blant de svarene som har blitt utsatt for vold fra en voksen i familien, og har forsøkt å si fra.

ungdata

Alle ansatte i Bærum kommune har en selvstendig plikt til å melde fra til barneverntjenesten og/eller politiet når det er grunn til å tro at et barn blir utsatt for vold. Forskrift om kommunens helsefremmende og forebyggende arbeid i helsestasjons- og skolehelsetjenesten er i hovedsak en videreføring av gjeldende rett og en tydeliggjøring av innholdet i tjenesten. Endringen innebærer en tydeliggjøring av krav til kjernekompetanse. Ny § 3-3 a skal lyde: *"Kommunen skal ha særlig oppmerksomhet rettet mot at pasienter og brukere kan være utsatt for, eller kan stå i fare for å bli utsatt for, vold eller seksuelle overgrep. Kommunen skal legge til rette for at helse- og omsorgstjenesten blir i stand til å forebygge, avdekke og avverge vold, seksuelle krenkelser og overgrep."*

Dette innebærer en tydeliggjøring av virksomhetenes systemansvar ved å ansvarliggjøre ledelsen ved helsetjenestene for å forebygge, avdekke og avverge vold, seksuelle krenkelser og overgrep. Samtidig er det viktig å påpeke at alle ansatte i alle tjenester har et ansvar og et viktig bidrag i arbeidet med å forebygge, avdekke og håndtere vold, seksuelle krenkelser og overgrep.

I tråd med våre lokale Ungdata resultater ser vi at mange voksne kan kvie seg for å spørre barn de er bekymret for om de har vært utsatt for vold eller overgrep. Barn har derimot en rett til å ytre seg og bli lyttet til i alle saker som har betydning for deres liv. For å hjelpe voksne i tillitsposisjoner til å bli tryggere og flinkere til å snakke med barn om vanskelige tema, er det utviklet flere opplæringsverktøy og undervisningsopplegg rettet mot ansatte.

Tiltak 51	<p>Årlig fagseminar på tema vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge</p> <p>Alle ansatte med barn og unge som målgruppe, samt fastlegene, inviteres til et årlig fagseminar på tema vold, seksuelle krenkelser og overgrep mot barn og unge.</p> <p>Ansvar: Pleie og omsorg, Helse og sosial, Oppvekst barnehage og Oppvekst skole</p> <p>I samarbeid med: relevante fagmiljøer</p>
Tiltak 52	<p>Kompetanse i å avdekke</p> <p>Alle ansatte som jobber med barn og unge skal ha kompetanse i å fange opp et barn som ikke har det bra eller som uttrykker at det blir utsatt for vold. Alle ansatte skal vite hvordan de skal håndtere dette videre.</p> <p>Kompetanse til å avdekke skal nedfelles i tjenestestedets kompetanseplaner slik at tjenestene sikrer seg at deres ansatte er trygge nok til å kunne avdekke og håndtere saker der barn er utsatt for vold.</p> <p>Ansvar: Kommunalsjefene Oppvekst skole og Oppvekst barnehage</p> <p>I samarbeid med: relevante fagmiljøer</p>
Tiltak 53	<p>Kompetanseheving i å snakke med barn og unge</p> <p>Alle tjenestesteder som jobber med barn og unge skal ha ansatte som har kompetanse i å snakke med barn og unge om tema vold, seksuelle krenkelser og overgrep. Opplæringen skal inneholde både teori og praksis.</p> <p>Ansvar: Kommunalsjefene Oppvekst skole og Oppvekst barnehage</p> <p>I samarbeid med: relevante fagmiljøer</p>
Tiltak 54	<p>Kompetanseheving i å håndtere en bekymring</p> <p>Alle tjenestesteder som jobber med barn og unge skal ha ansatte som har kompetanse i å håndtere saker som omfatter mistanke om at barn og unge har vært utsatt for vold.</p> <p>Ansvar: Kommunalsjefene Oppvekst skole og Oppvekst barnehage</p> <p>I samarbeid med: Politiet og aktuelle fag miljøer</p>

Tiltak 55	<p>Kompetanseheving for ansatte som jobber med nedsatt funksjonsevne</p> <p>Alle ansatte som jobber med barn med nedsatt funksjonsevne deltar på årlig fagseminar om vold, seksuelle krenkelsler og overgrep mot barn og unge. I tillegg skal det arrangeres egne fagdager for å sikre at deres ansatte har tilstrekkelig kompetanse for å avdekke når atferd er et tegn på vold og overgrep, og ikke en diagnose.</p> <p>Ansvar: Pleie og omsorg, Helse og sosial, Oppvekst, skole og barnehage</p>
------------------	--

Tiltak 56	<p>Kompetanseheving for frivillige i barne- og ungdomskultur og idrett</p> <p>Alle frivillige inviteres til et årlig fagseminar om vold, seksuelle krenkelsler og overgrep mot barn og unge.</p> <p>Ansvar: SLT I samarbeid med: Helse og sosial og Bærum kulturråd</p>
------------------	--

I forbindelse med innføring av rutinen for håndtering av mistanke eller anklage om at ansatte har begått seksuelle overgrep mot barn, mennesker med psykisk utviklingshemming og nedsatt funksjonsevne eller eldre, har rådmannen opprettet et konsultasjonsteam. Konsultasjonsteamet har ingen avgjørelsesmyndighet i enkeltsaker og er satt sammen av representanter fra kommuneadvokaten, kommuneoverlegen, assisterende kommuneoverlege og barneverntjenesten. Konsultasjonsteamet kan kontaktes gjennom kommuneadvokaten.

Kommunen anser det som svært viktig å opparbeide seg en spisskompetanse internt som kan være et lavterskel tilbud til ansatte for å drøfte saker, samt en viktig spydspiss i utviklingen av riktige tiltak i tråd med utfordringsbildet internt.

Tiltak 57	<p>Kommunes tverrfaglige fagforum</p> <p>Det skal implementeres et tverrfaglig fagforum for alle ansatte i Bærum kommune, samt frivillige organisasjoner og eksterne samarbeidspartnere for å kunne drøfte saker anonymt og lære av hverandres kompetanse. Forumet skal også bidra til å forankre strategisk arbeid på dette feltet, samt kvalitetssikre tiltak og utvikle tjenestetilbudet.</p> <p>Ansvar: Velferdsdirektør (velferdstjenestene)</p>
------------------	---

Tiltak 58	<p>Alle ansatte skal kjenne til <i>Tiltakskort Bærum</i> utarbeidet av krisesenteret i Asker og Bærum.</p> <p>Dette tiltakskortet skal også suppleres med et flytskjema/handlingsveileder som viser gangen ved en bekymring. Rutine for håndtering av barn/unge med skadelig seksuell atferd inkorporeres i tiltakskortet.</p> <p>Ansvar: Krisesenteret og SLT</p> <p>I samarbeid med: Barneverntjenesten, politi og Krisesenteret i Asker og Bærum</p>
Tiltak 59	<p>Alle ansatte, offentlig og privat, som gjennom Bærum kommune jobber med barn og unge må ha plettfriandel.</p> <p>Ledere må innhente politiattest på alle ansatte og be om fornyet politiattest når kriterier for dette foreligger jfr. Politiregisterforskriften kapittel 35.</p> <p>Ansvar: Tjenesteleder ved aktuelle tjenestested</p>
Tiltak 60	<p>Ha oversikt over utfordringsbildet på feltet krenkelser, vold, seksuelle krenkelser og overgrep</p> <p>Kommunen skal ha oversikt over omfang av krenkelser, vold og overgrep mot barn og unge. Kilder til dette skal være innsamling av data fra relevante tjenester og Ungdata.</p> <p>Ansvar: SLT</p> <p>I samarbeid med: NOVA og KoRus-øst, politi, Asker og Bærum krisesenteret, Vestre viken, kommunale tjenester</p>

6. Vedlegg

Vedlegg

6.1 Forkortelser

Liste over forkortelser

BLD	Barne- og likestillingsdepartementet
BUP	Barne- og ungdomspsykiatriske poliklinikker
Bufdir	Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet
DPS	Distriktpsikiatriske sentre
ICDP	International Child Development Program
IMDI	Integrerings- og mangfoldsdirektoratet
ISF	Institutt for samfunnsforskning
JD	Justis- og beredskapsdepartementet
KoRus-øst	Kompetansesenter rus - region øst
Kripes	Den nasjonale enhet for bekjempelse av organisert og annen alvorlig kriminalitet
LHBTI	lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interseksualitet
NKVTS	Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress
NOVA	Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
NOU	Norges offentlige utredninger
PPT	Pedagogisk psykologisk tjeneste
RVTS	Regionale ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging
SLT	Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak
SRHR	seksuelle og reproduktive helserettigheter
SSA	skadelig seksuell atferd

6.2 Nyttige linker

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: <https://www.bufdir.no/vold/>

Ditt eget valg: <https://www.imdi.no/dittegetvalg>

Nasjonal veileder ved vold og overgrep: <https://dinutvei.no/>

Hjelp som nytter: <http://rvtsost.no/malgrupper/kommunalestatlige-tjenester/hjelp-som-nytter/>

Jeg vet!: <http://skole.salaby.no/bufdir>

Politiet: <https://www.facebook.com/nettpolitiet/>

Pornopratt: <https://pornopratt.no/>

Redd barna : <https://www.reddbarna.no/jegerher/verktoy/undervisning-til-barn-og-unge>

Sex og samfunn: <http://www.sexogsamfunn.no/>

Støtte senter mot incest og seksuelle overgrep: <https://www.smiso.no/>

SNAKKE: <https://www.snakkemedbarn.no/>

Stine Sofie Stiftelsen: <http://www.stinesofiestiftelse.no/Asker og Bærum krisesenter tiltakskort>

Veiviser om kjønnslemlestelser: <https://www.nkvts.no/sites/Veiviser-KL/Pages/default.aspx>

6.3 Forskning, rapporter og artikler brukt i planen

Aftenposten 18.4.18: <https://www.aftenposten.no/norge/i/5VleLE/Dramatisk-okning-av-personer-som-er-etterlatt-mot-sin-vilje-i-utlandet>

Barneombudet Prosjekt 2017–2018:

- Voldsfri barndom – god helse «Alle kjenner noen som har opplevd det»
- Barneombudets rapport om seksuelle krenkelser mellom ungdom. «Hadde vi fått hjelp tidligere, hadde alt vært annerledes» – Barneombudets rapport om barn som er utsatt for vold eller overgrep.

Svein Mossige og Kari Stefansen (RED.) *Vold og overgrep mot barn og unge Omfang og utviklingstrekk 2007 – 2015*, NOVA rapport 5/2016

Kripos: https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/mindrearige-anmeldt-for-voldtekt-i-2016_web.pdf

https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/seksuelle-overgrep-mot-barn-under-14-ar_web.pdf

Helsedirektoratet: <https://helsedirektoratet.no/retningslinjer/helsestasjons-og-skolehelsetjenesten>

Medietilsynet: <https://www.medietilsynet.no/globalassets/dokumenter/trygg-bruk/barn-og-medier-2018/delrapporter-barn-og-medier-2018/barn-og-medier-2018--seksuelle-kommentarer-og-delning-av-nakenbilder.pdf>

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress: <https://www.nkvts.no/tema/vold-og-overgrep-i-naere-relasjoner/>

«Snakk om det» Strategi for seksuell helse: https://www.regjeringen.no/contentassets/284e09615fd04338a817e1160f4b10a7/strategi_seksuell_helse.pdf

6.4 Lovverk

Straffeloven kapittel 25

§ 271. Kroppskrenkelse, den som øver vold mot en annen person eller på annen måte krenker ham fysisk kan straffes med bot eller fengsel inntil 1 år.

§ 272. Grov kroppskrenkelse, det skal særlig legges vekt på om den har hatt til følge sterk smerte, skade eller død, og for øvrig om den har skjedd uten foranledning og har karakter av overfall, er begått mot en forsvarsløs person, har karakter av mishandling, er begått av flere i fellesskap, er motivert av fornærmedes hudfarge, nasjonale eller etniske opprinnelse, religion, livssyn, homofile orientering eller nedsatte funksjonsevne, eller er forøvd ved bruk av kniv eller annet særlig farlig redskap. Grov kroppskrenkelse straffes med fengsel inntil 6 år.

§ 273. Kroppsskade, den som skader en annens kropp eller helse, gjør en annen fysisk maktesløs eller fremkaller bevisstløshet eller liknende tilstand hos en annen kan straffes med fengsel inntil 6 år.

§ 274. Grov kroppsskade, det skal særlig legges vekt på om den har hatt til følge uheldelig lyte eller skade, sykdom eller arbeidsudyktighet av noen varighet eller sterk smerte, betydelig skade eller død, og for øvrig om den har skjedd uten foranledning og har karakter av overfall, er begått mot en forsvarsløs person, har karakter av mishandling, er begått av flere i fellesskap, er motivert av fornærmedes hudfarge, nasjonale eller etniske opprinnelse, religion, livssyn, homofile orientering eller nedsatte funksjonsevne, eller er forøvd ved bruk av kniv eller annet særlig farlig redskap. Grov kroppskrenkelse straffes med fengsel inntil 10 år.

Straffeloven kapittel 26

§ 298, § 305 Seksuelt krenkende adferd er å oppføre seg seksuelt krenkende på offentlig sted, ovenfor noen som ikke vil og/eller ovenfor noen som er under 16 år.

§ 297, § 304 Seksuell handling er en handling der du fysisk berører en annens pupper eller kjønnsorgan mot deres vilje. Seksuell omgang, er samleie eller samleie lignende forhold, som for eksempel en hver form for inntrenging i kroppens hulrom av gjenstander eller kroppsdeler både i fysisk kontakt eller over nettet.

§ 291 Voldtekt er å ha seksuell omgang ved bruk av tvang, trusler, makt eller vold. Å ha seksuell omgang med noen som ikke kan motsette seg det, er bevisstløs, sover og/eller er dritings. Å true eller bruke vold for å få noen til å ha seksuell omgang med andre eller med seg selv. Voldtekt begås også via nettet.

Lovverk om avvergelsesplikt og meldeplikt

Avvergelsesplikten

§ 139. Med bot eller fengsel inntil 1 år straffes den som unnlater å anmelde til politiet eller på annen måte å søke å avverge en straffbar handling eller følgene av den, på et tidspunkt da dette fortsatt er mulig og det fremstår som sikkert eller mest sannsynlig at handlingen vil bli eller er begått. Avvergingsplikten gjelder uten hensyn til taushetsplikt.

Avvergingsplikten gjelder blant annet følgende straffbare forhold som også kan ha relasjon til opplysningsplikten til barnevernet:

- Strl. § 274 - Grov kroppsskade
- Strl. § 282 - Mishandling i nære relasjoner
- Strl. § 283 - Grov mishandling i nære relasjoner
- Strl. § 312 – Incest
- Strl. § 314 - Seksuell omgang med andre nærstående

Meldeplikt

Ifølge barnevernloven § 6-4 har alle offentlig ansatte, samt en rekke yrkesutøvere med profesjonsbestemt taushetsplikt, uavhengig av om vedkommende arbeider i det offentlige eller i det private, plikt til å gi opplysninger til barnevernet blant annet når det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet i hjemmet eller det foreligger andre former for alvorlig omsorgssvikt, jf. §§ 4-10, 4-11 og 4-12.

Vedlegg 2 Barnekonvensjonen, relevante artikler i fulltekst

Artikkel 3 – Barnets beste

1. Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn.
2. Partene påtar seg å sikre barnet den beskyttelse og omsorg som er nødvendig for barnets trivsel, idet det tas hensyn til rettighetene og forpliktelsene til

barnets foreldre, verger eller andre enkeltpersoner som har det juridiske ansvaret for ham eller henne, og skal treffe alle egnede, lovgivningsmessige og administrative tiltak for dette formål.

3. Partene skal sikre at de institusjoner og tjenester som har ansvaret for barns omsorg eller beskyttelse, retter seg etter de standarder som er fastsatt av de kompetente myndigheter, særlig med hensyn til sikkerhet, helse, personalets antall og kvalifikasjoner samt kvalifisert tilsyn.

Artikkel 19 forebygging av misbruk

1. Partene skal treffe alle egnede lovgivningsmessige, administrative, sosiale og opplæringsmessige tiltak for å beskytte barnet mot alle former for fysisk eller psykisk vold, skade eller misbruk, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnyttning, herunder seksuelt misbruk, mens en eller begge foreldre, verge(r) eller eventuell annen person har omsorgen for barnet.

2. Slike beskyttelsestiltak bør omfatte effektive prosedyrer for utforming av sosiale programmer som yter nødvendig støtte til barnet og til dem som har omsorgen for barnet, samt andre former for forebygging, påpeking, rapportering, videre henvisning, undersøkelse, behandling og oppfølging av tilfeller av barnemishandling som tidligere beskrevet og, om nødvendig, for rettslig oppfølging.

Artikkel 34 vern mot seksuell utnyttning

Partene påtar seg å beskytte barnet mot alle former for seksuell utnyttning og seksuelt misbruk. For dette formål skal partene særlig treffe alle egnede nasjonale, bilaterale og multilaterale tiltak for å hindre at noen:

a) tilskynder eller tvinger et barn til å delta i enhver form for ulovlig seksuell aktivitet,

b) utnytter barn ved å bruke dem til prostitusjon eller andre ulovlige seksuelle handlinger,

c) utnytter barn ved å bruke dem i pornografiske opptredener eller i pornografisk materiale.

Artikkel 39 rehabilitering og reintegrering

Partene skal treffe alle egnede tiltak for å fremme fysisk og psykisk rehabilitering og sosial reintegrering av et barn som har vært utsatt for: enhver form for vanskjøtsel, utnyttning eller misbruk; tortur eller enhver annen form for grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff; eller væpnede konflikter. Slik rehabilitering og reintegrering skal finne sted i et miljø som fremmer barnets helse, selvrespekt og verdighet.

EN BARNDOM UTEN KRENKELSER OG VOLD – VÅRT FELLES ANSVAR!

EN BARNDOM UTEN KRENKELSER OG VOLD – VÅRT FELLES ANSVAR!

